XALQARO SUD AMALIYOTDA OILAVIY MUNOSABATLARDA VAKILLIK INSTITUTI BILAN BOG`LIQ YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLAR

Akramova Sabrina Akmalovna
Toshkent, O‘zbekiston
Email: sabrinakramova2003@gmail.com

Qabul qilindi: 05.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 06.10.2025
Tasdiqlandi: 07.10.2025

Kalit so‘zlar:
oila huquqi, vakillik instituti, xalqaro sud amaliyoti, bola huquqlari, ota-onalar huquqi, vasiylik, homiylik, xalqaro me’yorlar.

Annotatsiya. Ushbu tezisda xalqaro sud amaliyotida oilaviy vakillik institutida uchrayotgan dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida Yevropa Ittifoqi, AQSh, Germaniya va Fransiya sud amaliyotlari qiyosiy tarzda ko‘rib chiqiladi hamda ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi. Mazkur tahlil milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan olinadigan saboqlarni ko‘rsatib berishga xizmat qiladi. Shu asosda O‘zbekistonda oilaviy huquqda vakillik institutining samaradorligini oshirish, bolaning eng yaxshi manfaatlari prinsipini amaliyotda to‘liq ta’minlash va sud organlari faoliyatini xalqaro standartlarga moslashtirish zaruriyati asoslanadi. Tadqiqot natijalari vakillik institutining oilaviy munosabatlarda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kirish. Vakillik instituti oilaviy huquqda shaxsning huquq va manfaatlarini boshqa shaxs orqali amalga oshirish imkonini beruvchi muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. U, avvalo, voyaga yetmagan bolalar, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan shaxslar yoki muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolarning manfaatlarini himoya qilishda alohida ahamiyat kasb

etadi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 129-moddasida vakillikning umumiy huquqiy asoslari belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra, vakil boshqa shaxs nomidan huquqiy harakatlarni amalga oshirish vakolatiga ega va bu bitim vakolat beruvchi uchun huquqiy oqibatlar tug‘diradi [1; 129-mod.]. Shu norma oila huquqida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, oilaviy munosabatlarda vakillik nafaqat huquqiy zarurat, balki ijtimoiy himoya vositasi sifatida ham muhimdir.

Milliy va xalqaro sud amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, vakillik institutining dolzarbligi eng ko‘p bolalarning huquqlari bilan bog‘liq ishlarda namoyon bo‘ladi. Shu sababli milliy qonunchilikni xalqaro huquqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirish, sud amaliyotida ushbu tamoyilni to‘liq joriy etish va vakillik institutining samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Xalqaro sud amaliyoti oilaviy munosabatlarda vakillik institutining turli jihatlarini yoritib bermoqda. Germaniya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ota-onalarning farzandlari ustidan vakolatlari keng bo‘lsa-da, ular qat’iy tarzda bolaning eng yaxshi manfaatlari bilan cheklanadi. Bürgerliches Gesetzbuchning (BGB) 1626-paragrafi ota-onalarning farzandlari manfaatini ta’minlash majburiyatini aniq belgilaydi va bu vakolat bolaning shaxsiy rivojlanishi, sog‘lig‘i va farovonligini ta’minlashga qaratilishi lozimligini ko‘rsatadi [2; §1626]. Sud amaliyotida bolani oiladan ajratish qarorlari doimo mutanosiblik tamoyili asosida qabul qilinadi. Masalan, BGBning 1666-paragrafiga muvofiq, bola uchun xavf tug‘ilganda davlat aralashuvi eng oxirgi chora sifatida ko‘rilishi shart, avvalo kamroq cheklovchi vositalar – ijtimoiy xizmatlar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, nazorat ostida tarbiya kabi choralar qo‘llanilishi lozim [2; §1666]. Yevropa Inson huquqlari sudi ham Germaniyaga oid ishlarda, jumladan “Kutzner v. Germany” ishida, bolaning oiladan ajratilishi mutanosib chora sifatida qo‘llanilishi zarurligini va asosiy maqsad bola bilan ota-

onaning qayta birlashtirilishi bo‘lishi kerakligini alohida ta’kidlagan [6; para. 67–78].

Fransiya sud amaliyotida ota-onalarning vakolati “autorité parentale” konsepsiyasi orqali tartibga solinadi. Fuqarolik kodeksining 371-1-moddasida ota-onalarning huquqi emas, balki bolaning manfaatlarini ta’minlash majburiyati nazarda tutilgan bo‘lib, ota-onalarning barcha qarorlari ushbu mezon bilan cheklanadi [3; art. 371-1]. Amaliyotda ota-onalar o‘rtasida qarama-qarshilik tug‘ilganda sud bolaning haqiqiy manfaatlarini aniqlash uchun psixologik ekspertiza, ijtimoiy xizmatlar ma’lumotlari va bolaning o‘z fikrini hisobga olishi shart. Fransiya Kassatsiya sudi qarorlarida ota-onalarning o‘z manfaatlariga asoslangan da’volari bolaning huquqlaridan ustun qo‘yilmasligi qat’iy belgilab qo‘yilgan [3; art. 372–373-2]. Yevropa Inson huquqlari sudi esa o‘z pretsedentlarida bu prinsipni yanada mustahkamlab, milliy sudlardan bolaning manfaatlarini umumiy iboralar bilan emas, balki konkret psixo-ijtimoiy dalillar bilan asoslashni talab qilmoqda. Masalan, “Neulinger and Shuruk v. Switzerland” ishida sud “bolaning eng yaxshi manfaatlari”ni aniqlash faqat nazariy formula emas, balki individual sharoit va ehtiyojlarga tayangan puxta tahlil bo‘lishi lozimligini qayd etdi [6; para. 134]. Strand Lobben and Others v. Norway ishida esa oiladan ajratish choralari faqatgina qayta birlashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgandan keyin qo‘llanilishi mumkinligi alohida ko‘rsatib o‘tildi [6; para. 207].

AQSh oilaviy sudlarida ota-onalarning huquqlari konstitutsion darajada e’tirof etilgan bo‘lsa-da, “parens patriae” tamoyili asosida davlat bolalarning hayoti, sog‘lig‘i va rivojlanishini himoya qilish uchun faol aralashish huquqiga ega. Amaliyotda ota-ona huquqlarini tugatish masalasi eng og‘ir choralar qatoriga kiradi va bunda dalillar “aniq va ishonchli” darajada bo‘lishi talab qilinadi. “Santosky v. Kramer” ishida AQSh Oliy sudi ota-onalarning konstitutsion huquqlari davlat tomonidan o‘zboshimchalik bilan bekor qilinmasligi kerakligini,

faqatgina yuqori darajadagi ishonchli dalillar mavjud bo‘lsa, bu chora qo‘llanilishini belgiladi [7; p. 77]. Shu bilan birga, “Prince v. Massachusetts” ishida bola huquqlari ota-onaning diniy yoki shaxsiy erkinliklaridan ustun qo‘yildi va davlat bolani ekspluatatsiya yoki zararli sharoitdan himoya qilishga majbur ekani qayd etildi [7; p. 146].

Fransiyada vasiylik va homiylik (tutelle va curatelle) institutlari ham alohida ahamiyatga ega. Voyaga yetmaganlar uchun vasiylik “tutelle des mineurs” tartibida (art. 390 va keyingi moddalar), voyaga yetganlar uchun esa “protection juridique des majeurs” doirasida, ya’ni “sauvegarde de justice, curatelle, tutelle” shakllarida sud nazorati ostida qo‘llaniladi [8; art. 425–430]. Amaliy muammo shundaki, turli hududlardagi sudlar bir xil vaziyatlarda turlicha qarorlar chiqarishi mumkin. Masalan, bir hududda vasiylik ustidan nazorat qat’iy o‘tkazilsa, boshqa hududlarda esa nazorat sust bo‘lishi kuzatiladi. Fransiya Kassatsiya sudi bunday tafovutlarni kamaytirish uchun qarorlarning motivatsiyasini kuchaytirishga va proportsionallik tamoyilini qat’iy tatbiq etishga intilmoqda [3; art. 415-1].

Ushbu tahlillar xalqaro sud amaliyotida asosiy muammolarni aniqlashga imkon beradi. Eng avvalo, sud qarorlarining bir xilligi ta’minlanmaganligi katta muammo hisoblanadi. Germaniya, Fransiya va AQShda bir xil vaziyatlarda turlicha qarorlar qabul qilinishi, bola manfaatlarini umumiy tushuncha sifatida qo‘llashning turlicha talqin qilinishi huquqiy aniqlikni susaytiradi. Ikkinchidan, bola manfaatlari prinsipini noto‘g‘ri yoki yuzaki talqin qilish ko‘plab sud qarorlarida uchraydi, bu esa xalqaro standartlarga zid holatlarga olib keladi. Uchinchidan, vasiylik va homiylik organlari bilan sudlarning hamkorligi ko‘plab mamlakatlarda sust, bu esa sud jarayonlarining cho‘zilishiga va bolaning huquqlarini kechikib ta’minlanishiga sabab bo‘ladi. To‘rtinchidan, ota-onalar, vasiylar va hatto ba’zi hollarda mutasaddi organlarning huquqiy savodxonligi yetarli emas, natijada ularning noto‘g‘ri talqinlari va xatti-harakatlari bolalar manfaatlariga zarar yetkazadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalqaro sud amaliyoti oilaviy munosabatlarda vakillik institutining dolzarbligini va uning turli huquqiy tizimlarda turlicha talqin qilinishini ko‘rsatadi. Germaniya tajribasida ota-onalarning vakolatlari keng doirada belgilangan bo‘lsa-da, ular qat’iy ravishda bolaning manfaatlari bilan cheklanadi va bolani oiladan ajratish faqat oxirgi chora sifatida qo‘llaniladi. Fransiya sud amaliyoti ota-onalarning vakolatini huquq emas, balki bola manfaatlarini ta’minlash majburiyati sifatida talqin qilishi bilan ajralib turadi, Yevropa Inson huquqlari sudi esa bu prinsipni individual psixologik va ijtimoiy dalillar bilan asoslashni majburiy shart qilib belgilagan. AQSh tajribasi shuni ko‘rsatadiki, “parens patriae” tamoyili davlatning bola huquqlarini himoya qilishda faol aralashuvini nazarda tutadi, bunda ota-onalarning konstitutsion huquqlari bola manfaatlaridan ustun qo‘yilmaydi. Fransiyada vasiylik va homiylik institutlari sud nazorati ostida amalga oshirilsa-da, qarorlarning hududlar bo‘yicha turlicha qo‘llanishi muvofiqlik masalasini keltirib chiqarmoqda.

Mazkur tahlillar xalqaro sud amaliyotida uchrayotgan asosiy muammolarni aniq ko‘rsatib berdi: sud qarorlarining bir xilligi ta’minlanmaganligi, bola manfaatlari prinsipining noto‘g‘ri yoki yuzaki talqin qilinishi, vasiylik va homiylik organlari bilan sudlarning sust muvofiqlashuvi, hamda huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi. Ushbu muammolar nafaqat xalqaro huquqiy tizimlarda, balki milliy qonunchilik amaliyotida ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda. Shu bois, xalqaro tajribadan olinadigan asosiy saboqlar quyidagilardan iborat: sud amaliyotida yagona standart va metodik ko‘rsatmalarni ishlab chiqish zarur, bola manfaatlarini aniqlashda xalqaro pretsedent qarorlarga tayangan holda aniq dalillar va ekspert xulosalarini majburiy asos qilish lozim, sudyalar uchun oila huquqi bo‘yicha muntazam malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. https://lex.uz/docs/-111189

2. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). – München: C.H. Beck, 2021. – §1626.

3. Code Civil de la République Française. – Paris: Dalloz, 2020. – art. 371-1.

4. Sloan, B. Parental Responsibility and the Rights of the Child. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 290 p.

5. United Nations. Convention on the Rights of the Child. – New York: UN, 1989. – 35 p.

6. European Court of Human Rights. Judgments: Neulinger and Shuruk v. Switzerland; Strand Lobben and Others v. Norway; Kutzner v. Germany. – Strasbourg: ECHR, 2002–2019.

7. United States Supreme Court Reports. Santosky v. Kramer, 455 U.S. 745 (1982); Prince v. Massachusetts, 321 U.S. 158 (1944). – Washington: U.S. Supreme Court, 1944–1982.

8. Code Civil de la République Française. Protection juridique des majeurs. – Paris: Dalloz, 2021. – art. 425–430.

9. European Union. Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility (Brussels II ter). – Official Journal of the European Union, 2019. – 78 p.